

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

2

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

2

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

RIMVYDAS PETRAUSKAS

**VALDOVAS IR JO KARŪNA: NEĮVYKUSIOS VYTAUTO
KARŪNACIJOS APLINKYBĖS***

Neįvykęs Vytauto karūnavimas neabejotinai yra viena populiariausių temų Lietuvos istorinėje savimonėje ir historiografijoje. Ši dar viduramžių pabaigos autorių (XV a. antros pusės lenkų kronikininko Jono Długošo, XVI a. pradžios Lietuvos metraščių) išplėtotą temą XX a. lenkų ir lietuvių konflikto įkarštyje įgavo naujų bruožų ir reikšmių. Tarpukario Lietuvoje minėta kaip viena svarbiausių valstybės švenčių¹, ji ir vėliau neprarado savo visuomeninio aktualumo. Istorikai šiai temai nuo XIX a. yra paskyrę nemažai specialių tyrimų, derama vieta jai tenka ir istorinėse sintezėse. Vien tik per pastarąjį dvidešimtmetį pasirodė kelios svarbios publikacijos, kuriose dar kartą plačiai nagrinėjami įvairūs Vytauto karūnavimo istorijos klausimai². Akivaizdu, kad išskirtinę šios istorinės datos ir šventės reikšmę tarpukario Lietuvoje daugiausia lėmė to meto politinis konfliktas su lenkais dėl Vilniaus. Sunkiau suprasti tautinių historiografinių tradicijų gajumą, kurios Vytauto karūnacijos klausimu nuosekliai gina savo pozicijas: lenkai nuo XV a. kronikininko Jono Długošo laikų šioje istorijoje visų pirma mato

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Antrojo Lietuvos istorikų suvažiavimo Klaipėdoje (2009 m. rugsėjo 10–12 d.) medievistinėje sekcijoje „Šiuolaikinė šaltinytura: istorinė rekonstrukcija ir istoriko vaizduotė“.

¹ V. S i r u t a v i č i u s, Tautos šventės „išradimas“ tarpukario Lietuvos Respublikoje, *Akiračiai*, 10, 1999.

² Naujausi darbai: M. J u č a s, Neįvykusi Vytauto karūnacija, *Naujasios Židinyės–Aidai*, Nr. 12, 1994, p. 33–40; G. B ł a s z c z y k, *Burza koronacyjna. Dramatyczny fragment stosunków polsko-litewskich w XV wieku*, Poznań, 1998; J. N i k o d e m, Spore o koronację wielkiego księcia Litwy Witolda w latach 1429–1430, cz. I: „Burza koronacyjna“ w relacji Jana Długosza, *Lituano–Slavica Posnaniensia: Studia historica*, t. 6, 1994(95), s. 55–75; cz. II: Próba rekonstrukcji wydarzeń, ten pat, t. 7, 1995 (97), p. 155–171. Čia ankstesnė literatūra bei nuorodos į pagrindinius šaltinius.

Romos karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio intriga³, o lietuviai akcentuoja sistemingą ir toliaregišką valstybinio savarankiškumo įtvirtinimo siekį⁴. Šio straipsnio tikslas nėra dar kartą išsamiai nušviesti Vytauto karūnavimo istoriją. Jame mėginama pasiaiškinti kelis svarbius šios istorijos aspektus: 1) karūnos siekio genezę ir karūnacijos galimybes vėlyvųjų viduramžių Europoje bei 2) tolesnį idėjinį ir materialųjį karūnos likimą.

Metodologinė istoriografijos problema, kurią medievistai teoriškai pradėjo aptarinėti tik pastaruoju metu, tai pagunda tiesiogiai iš įvykių išvesti sudėtingus politinius konceptus ir ilgalaikės politines programas⁵. Mąstymas politinių koncepcijų kategorijomis yra Naujųjų laikų valstybės požymis, kai sėkmingas valdymas vertinamas pagal tai, kiek valdžios struktūroms pavyko įgyvendinti suplanuotus uždavinius. Tačiau viduramžių monarcho valdžiai tokio pobūdžio išankstinių ir išbaigtų koncepcijų formulavimas buvo problemiškas: jis implikuoja nuolatinių institucijų ir valdymo struktūrų bei racionalios raštvedybos įtaką, t. y. tai, ko tuo metu apskritai dar nebuvo. Tiesa, vėlyvaisiais viduramžiais Europos karalystės jau buvo pažengusios institucinės valstybės kūrimo link, tačiau tai buvo dar gana neišbaigtas ir neretai prieštaringas procesas⁶. Juo labiau tai pasakytina apie ką tik krikštą priėmusią Lietuvą, kurios valdovai ir valdantysis elitas nuo XIV a. pabaigos tik pamažu artėjo prie naujoviškos valstybės sampratos⁷. Vytauto laikai čia buvo ištis persilaužimo laikotarpis, tačiau pažymėtina, kad „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“ kaip pastovus valstybės pavadinimas nusistovėjo tik Vytauto valdymo pabaigoje, įsitvirtinus analogiškam valdovo titului. Žvelgiant iš šių dienų pozicijos, gali pasirodyti, kad šio ilgai viešpatavusio valdovo politika buvo sisteminga, nukreipta iš anksto suformuluotų tikslų link: Vokiečių ordino problemos sprendimas, unijinių ryšių su Lenkija atpalaidavimas, teritorinės ekspansijos kelionis kryptimis vykdytas ir pagaliau karūnacijos projektas kaip viso gyvenimo darbo kulminacija. Tačiau kiek iš tikrųjų tikslinga ir planinga galėjo būti politika Vytauto, kuris pamažu įsitvirtindamas soste disponavo ne tokiomis jau gausiomis patarėjų ir

³ Klasikinė studija: A. P r o c h a s k a, *Ostatnie lata Witolda. Studium z dziejów intrygi dyplomatycznej*, Warszawa, 1882. Taip pat: A. P r o c h a s k a, *Dzieje Witolda w. księcia Litwy*, Wilno, 1914. Lietuvos istoriografijoje išsamiausias veikalas apie Vytauto politiką tebėra: *Vytautas Didysis*, red. P. Šležas, Kaunas, 1930 (2 leid., Vilnius, 1988).

⁴ Pažymėtinas lietuviškos monografijos pavadinimas: B. D u n d u l i s, *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amžiuje*, Vilnius, 1968 (2 leid., Vilnius, 1993).

⁵ Plg. tradicinių valdovų biografijų kritiką: G. A l t h o f f, *Otto III.*, Darmstadt, 1996, S. 18–36.

⁶ *States and Rulers in Later Medieval Europe*, ed. by B. Guenée and J. Vale, Oxford, 1988; P. M o r a w, *Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter*, Frankfurt am Main–Berlin, 1989; *Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur*, hrsg. von R. C. Schwinges, Ch. Hesse, P. Moraw, München, 2006.

⁷ Plg. R. P e t r a u s k a s, Vėlyvųjų viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 23, 2009, p. 69–84.

kanceliarijos darbuotojų pajėgomis, o visą energiją turėjo nukreipti dideleje valstybėje nuolat iškylančių problemų sprendimui?

Šis istoriografinių vertinimų iš laiko perspektyvos problemiškas, kai Vytauto veiksmai vertinami pagal tai, kiek jų atitiko įsivaizduojamus naujų ir naujausių laikų autorių lūkesčius, ypač išryškėja studijuojant vienalaikius šaltinius. Visų pirma juos skaitant gali stebinti faktas, kad jie beveik nieko nepasako apie veikiančių asmenų intencijas⁸. Vienalaikiuose šaltiniuose nerasime Vytautui priskiriamų politinių siekių ir tikslų. „Karūnacijos audros“, taip vaizdžiai istorikai yra pavadinę šiuos įvykius, korespondencijoje kalba eina apie iš pirmo žvilgsnio antraeilius dalykus – krikščionybės stiprinimą husitų ir turkų pavojaus akivaizdoje, laisvės sampratą ginčiuose su lenkais, taikos suvažiavimus. Ir čia neišvengiamai ima veikti istoriko vaizduotė, kuri iš padrikų šaltinių turi sukurti daugiau mažiau įtikinamą istorinį pasakojimą. Šią vaizduotę maitina, o sykiu riboja ne tik šaltinių tekstai, bet ir tam tikras įgytas pažinimas: šiuo atveju tai – viduramžiškos valstybės sampratos, jos valdymo, valdžios reprezentacijos ir simbolikos pobūdis, o sykiu ir vykę šių reiškinų pokyčiai. Mat Vytauto karūnacijos istorija rutuliojosi baigiantis viduramžiams, kai Europoje jau ryškėjo tam tikra politinių struktūrų stabilizacija, užsienio politikos ir diplomatijos taisyklių norminimas. Bet iš kitos pusės, vis dar viduramžiškos komunikacijos sąlygos paliko daug erdvės gandsams, paskaloms, intrigoms ir manipuliacijoms. Tai, kad istoriniai veikėjai tik šiomis sąlygomis sugebėdavo priimti adekvačius sprendimus, liudija ne tik jų ir jų aplinkos (patarėjai, kanceliarijos) brandą, bet ir būtiną egzistuojančių politinės komunikacijos taisyklių supratimą. Vytauto karūnacijos idėja ir buvo bandymas sukurti naują situaciją esamos politinės struktūros ir galiojančių taisyklių rėmuose. Todėl galima manyti, kad istorinėje literatūroje ir istorinėje savimonėje sukurtas planingas, o vėliau ir beatodairiškas Vytauto sieki karūnuotis vaizdinys (tai vertinant tiek teigiama, tiek neigiama prasme) yra mažų mažiausiai abejotinas.

Trys karūnacijos bandymai?

Po pirmojo ir vienintelio Lietuvos karaliaus Mindaugo mirties Lietuvos valdovų titulatura ilgą laiką varijavo. Ankstyvieji Gedimino giminės valdovai savo dokumentuose neretai titulavosi karaliais, taip akcentuodami valdžios savo šalyje suverenumą⁹. Tačiau jų aplinkoje buvo žinomas dar Karolingų laikais Vakarų Europoje susiformavęs principas, kad krikščioniškoje Europoje karaliumi pripažįstamas tik popiežiaus

⁸ Iš esmės visus svarbiausius epistolarinius šaltinius paskelbė Antonis Prochaska (*Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (toliau – *CEV*), ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882.)

⁹ Pvz., Gedimino laiškų intuliacija: *Gedeminne Dei gratia Letphanorum Ruthenorumque rex...* (*Charitularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003, p. 58 ir kt.).

palaiminimą ir bažnytinį patepimą iš vyskupų rankų gavęs asmuo. Todėl nuo pat Gedimino laikų derybose dėl pagonių valdovų krikšto nuolat iškildavo ir Lietuvos valdovo vainikavimo idėja. Beje, šiose derybose nuo Gedimino iki Vytauto nė karto neapeliuota į Mindaugo paveldą, o tai (turint omeny itin didelę tradicijos reikšmę to meto politinėje sampratoje) yra iškalbingas valstybinės tradicijos diskontinuiteto pavyzdys¹⁰. Įdomu, kad bent jau Vytauto vainikavimo byloje istorinė europinių karalysčių tradicija atliko gana svarbų vaidmenį. Romos karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio kanceliarijoje buvo prisiminti net marginaliniai Kastilijos, Škotijos, Sicilijos precedentai¹¹, tačiau niekur neiškilo „užmiršto“ Mindaugo istorija.

Kita vertus, įvairiuose Europos kraštuose (Šv. Romos imperijoje, Burgundijoje, Rusioje) egzistavusi kunigaikščio (hercogo) valdžios suverenumo samprata įgalino politinėje praktikoje ilgainiui perimti didžiojo kunigaikščio titulą. Būtent Vytauto laikais „didysis kunigaikštis“ galutinai tampa Lietuvos valdovo apibūdinimu¹². Istorio­grafijoje vyrauja požiūris, kad sistemingai plėsdamas savo savarankiškumą Vytautas neišvengiamai turėjo ieškoti būdų, kaip pasiekti karaliaus statusą¹³. Ir čia susiduriame su minėta metodologine vertinimo iš laiko perspektyvos problema. Istorikai dažnai linkę interpretuoti Vytauto veiksmus, žvelgdami iš jo paskutiniojo didžiojo projekto perspektyvos ir tai trukdo deramai suvokti ankstesnius Vytauto veiksmus ir intencijas. Todėl klausimas, ar tikrai iki 1428/1430 m. įvykių Vytautas puoselėjo karūnacijos idėją, yra visiškai pagrįstas. Kitaip formuluojant galima klausti, kiek Vytauto gyvenimo pabaigos idėją galima paversti universaliu jo politikos motyvu?

Istoriografijoje yra atrasti ir keli ilgalaikio siekio gauti karaliaus vainiką etapai: 1398, 1410 ir pagaliau 1429–1430 m.¹⁴ Pirmas etapas – tai įvykiai Salyne 1398 m., kai puotos metu sudarę taiką su Vokiečių ordinu, Lietuvos didikai ir bajorai paskelbė Vytautą savo karaliumi. Apie šį įvykį žinome tik iš Ordino kronikininko Jono Posilgiečio pasakojimo (tiksliau, vieno sakinio)¹⁵, kurio nei terminija (plati vokiško žodžio *konig* semantika, Vytautas „karaliumi“ čia pavadinamas dar prieš aprašant „pakėlimą“), nei informacijos pobūdis neleidžia daryti toli siekiančių išvadų. Ši istorija gali būti verti-

¹⁰ Žr. R. Petrauskas, Užmirštas karalius: Mindaugas LDK visuomenės savimonėje XIV a. pabaigoje – XVI a., *Mindaugas karalius*, Vilnius, 2008, p. 51–63.

¹¹ CEV, p. 913.

¹² J. Adamus, O tytule panującego i państwa litewskiego. Parę spostrzeżeń, *Kwartalnik Historyczny*, t. 44, 1930, s. 313–332; L. Skurvydaitė, Lietuvos valdovo titulas ir valdžia XIV a. pab. – XV a. viduryje, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 7, Vilnius, 1999, p. 18–26.

¹³ Plačiausiai ši koncepcija suformuluota: J. Pficneris, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, Vilnius, 1989 (1 leid., Kaunas, 1930), p. 238–277; B. Dundulis, min. veik., p. 57–89.

¹⁴ Paskutinį kartą aptarta: G. Błaszczyk, *Burza koronacyjna...*, s. 37–39.

¹⁵ Johann von Posilge, *Chronik des Landes Preussen, Scriptores rerum prussicarum* (toliau – SRP), hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Bd. 3, Leipzig, 1866, S. 224: *Und uf die czüt worfin die Littowin und Russin Wytowten eynen konig uf czu Littowen und czu Russin, das vor ny gehort was.*

nama tik kaip simbolinė lietuvių kilmingųjų ištikimybės Vytautui deklaracija kylančio ginčo su lenkais akivaizdoje. Nekelia abejonių tai, kad to meto lietuvių politiniam elitui turėjo būti aišku, jog karūnacijos projektas yra visų pirma tarptautinės ir universalios politikos dalykas, o ne privatus Vytauto ir didikų susitarimas. Todėl atidesnės analizės verta tų pačių metų Ordino vadovybės instrukcija pasiuntiniams į Šv. Romos imperiją, kurioje minimas gandas apie Jogailos ir Vytauto ketinimą kreiptis į popiežių dėl karūnos lietuvių ir rusų žemėms¹⁶. Toks bendras pusbrolių planas nėra visai neįsivaizduojamas, kadangi kelios karūnos vienos šeimos rankose galėjo būti gana patogi politinė situacija dinastijai, dar tik bandančiai įsigalėti platesniame Europos regione. Tačiau kiti šaltiniai tokio plano nepatvirtina, todėl sunku pasakyti, kiek tas gandas atspindėjo realią situaciją, o kiek buvo tuomet dažnai pasitaikančios ir sunkiai patikrinamos klaidingos informacijos ar net sąmoningos dezinformacijos produktas¹⁷. Vienaip ar kitaip, po 1399 m. Vorsklos pralaimėjimo ir karalienės Jadvygos mirties Vytautui ir Jogailai teko spręsti visai kitas problemas: Vytautui atkurti valdžios autoritetą plačiose Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, o Jogailai – iš naujo įtvirtinti savo karaliaus padėtį Lenkijoje¹⁸.

Galimos Vytauto karūnacijos požiūriu kiek kitaip atrodo 1410 m. balandžio mėnesio įvykiai, kai Vytautui karaliaus vainiką asmeniniame susitikime Kežmarke esą pasiūlęs tuomet dar tik Vengrijos karalius Zigmantas Liuksemburgietis. Nors toks pasiūlymas yra tikėtinas, tačiau jo aplinkybės ir nediplomatiška Vytauto reakcija (pasak Dlugošo, jis neatsisveikinęs skubiai išvyko ir iškart apie tai pranešė Jogailai) rodo ne tiek Zigmanto interesus suskaldyti Lenkijos ir Lietuvos sąjungą karo su Ordinu išvarkėse, kiek paties Vytauto siekį kurti apie save teigiamą opinią Lenkijoje. Įdomu, kad šį „pasiūlymą“ Vytautas Lenkijos ponams sau naudingoje šviesoje priminė jau „karūnacijos audros“ laikotarpiu, 1429 m. birželio mėnesį rašytame laiške, beje, Zigmantą anachronistiškai vadindamas Romos karaliumi¹⁹. Vienalaikiai šaltiniai ir Zigmantui artimos kronikos (pvz., plačiai Vytauto ir Zigmanto susitikimą aprašęs ir Vytauto dovanas smulkiai suregistravęs Eberhartas Vindecke²⁰) nieko apie tokias derybas ir pasiūlymą nepraneša. Be minėtos vėlyvos Vytauto užuominos, šis nutikimas plačiau aprašomas ir komentuojamas tik praėjus daugybei metų po įvykių rašytoje Jono Dlugošo kronikoje,

¹⁶ *Codex diplomaticus Prussicus*, hrsg. von J. Voigt, Bd. 6, Königsberg, 1861, S. 66.

¹⁷ Plg. S. J ó z w i a k, *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. Studium nad sposobami pozyskiwania i wykorzystywaniem poufnych informacji w późnym średniowieczu*, Malbork, 2004, s. 236–248.

¹⁸ Jogailos valdžios legitimizacijos problemos, mirus Jadvygai, aptariamoms: J. K u r t y k a, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków, 1997, s. 217–250.

¹⁹ *CEV*, p. 837. Itin būdinga, kad taip darė net kai kurie XX a. istorikai, pvz., B. D u n d l i s, min. veik., p. 59 („imperatorius Zigmantas“).

²⁰ *Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*, hrsg. von W. Altmann, Berlin, 1893, S. 15–17.

kurioje itin eksponuojamas vėlesnis Zigmanto vaidmuo Vytauto karūnacijos istorijoje²¹. Ir apskritai panašu, kad fiktyvus karūnos siūlymo argumentas tuo metu buvo plačiai naudojamas diplomatijos praktikoje, politinių ginčų metu. Antai 1416 m. lenkų pasiuntiniai Konstanco susirinkime skundė Ordino vadovybę, tariamai ne kartą mėginusią karūnos pažadu pervilioti kurį nors Lietuvos kunigaikštį į savo pusę²². Todėl ir 1429 m. Vytauto išsakyti žodžiai bei Jono Dlugošo pranešimas apie 1410 m. pavasario įvykius neleidžia nieko tikra pasakyti apie Vytauto karūnacinės galimybes, o juo labiau apie išankstinius planus.

Karūnacijos idėja ir galimybės

Vytauto politika XV a. pradžioje iš tiesų buvo kupina naujų iniciatyvų. Toliau vyko dar paskutinį XIV a. dešimtmetį prasidėjęs institucinio dvaro steigimas, plėtotą reprezentacinę veiklą – atnaujinta valdžios simbolika, sukuriama suverenumą pabrėžiantį majestotinių antspaudo, statytos ar rekonstruotos rezidencinės pilyys (Trakai, Gardinas, Kaunas), intensyvėjo santykiai su užsienio valstybėmis (pvz., 1408 m. suvažiavimas su Ordino didžiuoju magistru Kaune, ryšiai su Burgundijos hercogais), rengti demonstratyvūs žygiai Maskvos kryptimi²³. Visi šie veiksmai liudija pastangas sustiprinti didžiojo kunigaikščio valdžią, tačiau neduoda jokio pagrindo teigti apie daugiau mažiau reflektuotą karūnacinę programą egzistavimą. Suverenaus valdovo statuso pabrėžimas ir deklaravimas visai nebūtinai liudija vainikavimo siekį. Didžiojo kunigaikščio titulas Vytautui ilgą laiką galėjo būti visiškai priimtina politinė padėtis. Tiek į rytus (Maskva), tiek į vakarus (vokiečių kunigaikštystės) plytėjo suverenių kunigaikščių / hercogų valdomos teritorijos²⁴. Tuo tarpu karūnacijos siekiui atsirasti buvo būtini pokyčiai šalies viduje ir palanki tarptautinė situacija. Ši keisdavosi pernelyg greitai, kad tvirtomis valstybės administravimo institucijomis dar neapsirūpinęs valdovas galėtų nuosekliai ir ilgiems metams į priekį planuoti bei projektuoti savo veiksmus. Todėl 1428–1430 m. įvykiai veikiausiai buvo ne ilgalaikio plano, bet ne tokios jau ilgos istorijos atomazga.

²¹ *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae opera venerabilis domini Joannis Dlugossii canonici Cracoviensis*, Liber decimus et undecimus 1406–1412, Varsaviae, 1997, p. 55. Įdomu, kad Dlugošas, suvokdamas problemišką Zigmanto kaip Vengrijos karaliaus statusą tokiais iniciatyvų, nurodo, kad jis pirm-takui pasimirus jau buvo išrinktas Romos karaliumi, nors Ruprechtas mirė tik 1410 m. gegužę, o rinkimai įvyko tų metų rugsėjį (galutinai patvirtintas 1411 m. liepą). Dlugošas šioje vietoje iš anksto užsimena apie būsimą Zigmanto planą „susikaldyti“ Lenkiją ir Lietuvą.

²² *CEV*, p. 1008. Plg. B. D u n d u l i s, min. veik., p. 60.

²³ Z. P i e c h, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa, 2002, s. 91–99; R. P e t r a u s k a s, Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje), *Lietuvos istorijos metraštis 2005/1*, Vilnius, 2006, p. 5–38.

²⁴ Apie kunigaikščių valdžią vėlyvaisiais viduramžiais: E. S c h u b e r t, *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter*, München, 1996.

Europiniai kunigaikštiškos valdžios pavyzdžiai rodo, kad Europos politinis žemėlapis vėlyvaisiais viduramžiais jau buvo nusistovėjęs, naujų karalysčių iš esmės nebeatsirasdavo, veikiau galima stebėti atvirkščią tendenciją – karalysčių / dinastinių unijų sudarymą²⁵. Tai, kad karalystės rangas buvo sunkiai įgyjamas dalykas, iškalbingai liudija pavyzdys Burgundijos hercogų, kurie net ir valdydami ekonomiškai turtingiausią regioną į šiaurę nuo Alpių, skyrę milžiniškas lėšas neprilygstamai dvaro gyvenimo reprezentacijai bei vykdę aktyvią užsienio politiką, toli gražu ne visuomet buvo pasirengę tokio rango siekti, o ir pasiryžę susidurdavo su neišsprendžiamomis feodalinių sutarčių, suverenumo ribų ir teritorinio nevientisumo problemomis²⁶. Žinoma, ne visos Burgundijos hercogystės istorijos paralelės tinka Vytautui, bet ir jo atveju nereikėtų užmiršti, kad to meto Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė teritoriškai nebuvo vientisas darinys (antai vakarinę Podolę Vytautas valdė kaip Lenkijos karaliaus leną, Žemaitijos klausimas buvo sureguliuotas tik 1422 m. ir pan.), o valdžios stabilumas nemažai priklausė nuo valdovo sugebėjimo išspręsti vietos aristokratinio elito pretenzijas (užtruko savo padėtimi nepatenkintų Gediminaičių „suvaldymas“, reikėjo užsitikrinti ir ilgalaiki Lietuvos diduomenės palankumą).

Todėl istoriografijos ginčas dėl 1430 m. Vytauto karūnacijos idėjos autorystės (Zigmantas, Vytautas ar net Jogaila) iš esmės yra antraeilė problema. Kur kas svarbiau suvokti, kodėl ši idėja atsirado būtent tuo metu, ir kokiais būdais Vytautas ruošė dirvą galimam išaukštinimui. Kaip žinia, pirmąkart žodžiai apie Vytauto vainiką nuskambėjo 1428 m. pabaigoje Zigmanto ir Vytauto susirašinėjimo metu. Tačiau kelių paskutiniųjų metų Vytauto veiksmai leidžia įtarti, kad ši mintis jau sukosi didžiojo kunigaikščio galvoje. Galima manyti, kad lemiamas postūmis buvo jo išrinkimas Čekijos karaliumi 1421 m.²⁷ Tam tikrą vaidmenį galėjo atlikti ir popiežiaus Martyno V 1427 m. sausio mėnesio sprendimas paskirti Vytautą Rygos arkivyskupo ir kapitulos globėju, taip dar labiau sustiprinant ir taip aukštą didžiojo kunigaikščio prestižą regione²⁸. Tiesa, šaltiniai apie Vytauto planus nieko nesako, jų informacijos pobūdis ir neleidžia tikėtis išsamesnių duomenų apie valdovo ketinimus. Todėl tenka ieškoti kitokių užuominų, galbūt leisiančių įsivaizduoti Vytauto intencijas. Štai keli faktai iš 1426–1428 m. Vytauto gyvenimo ir kelionių²⁹. 1426 m. didysis kunigaikštis išsiruošė į kruopščiai

²⁵ R. Petrauskas, Vengrija–Lenkija–Lietuva: dinastinių unijų paieškos, *Šventoji Jadvyga ir Lietuva* (spaudoje).

²⁶ H. Müller, Warum nicht einmal die Herzoge von Burgund das Königtum erlangen wollten und konnten, *Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*, hrsg. von B. Jussen, München, 2005, S. 255–274.

²⁷ Apie tai plačiau: J. Nikodem, *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Władysława Jagielly i Witolda Kiejstutowicza*, Poznań, 2004.

²⁸ *CEV*, p. 755–756.

²⁹ J. Purc, Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 roku – 27 października 1430 roku), *Zeszyty naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Historia*, t. 11, 1971, s. 71–115;

rengtą kelių mėnesių karinę ekspediciją Pskovo link. Tų pačių metų spalį trumpam nukeliavęs į Lucką, 1427 m. vyksta tokiu maršrutu: Trakai – Palenkė – Minskas – Kričiovas – Smolenskas – Kijevas – Ostrogas – Luckas – Vladimiras – Horodlė – Brasta – Melnikas – Drohičinas – Gardinas – Kaunas – Naugardukas – Vilnius. Taigi per metus aplankytos visos svarbiausios Didžiosios Kunigaikštystės vietos, išskyrus Polocką ir Vitebską, kuriuose, beje, pabuvota prieš metus. 1428 m. dar vienas tolimas žygis, šįkart prieš Didįjį Naugardą. Tai, kad tų metų kariniai žygiai buvo ne tiek politinių strateginių užduočių sprendimas, kiek riteriškos ir dvaro kultūros forma bei valdovo galios demonstracija, liudija Vytauto korespondencijoje aptinkamos užuominos apie riterių ir kitų palydovų verbavimo ir bendravimo su jais ypatumus³⁰, o taip pat paties Vytauto veiksmai tų žygių metu. Šie žygiai buvo kartu ir reprezentaciniai spektakliai, aplangant pakeliui esančius sritinius kunigaikščius, priimant atvykstančių kaimyninių kraštų valdovų (pvz., Riazanės kunigaikščio) dovanas ir ištikimybės priesaikas.

1429 m. sausį Lucke surengtas tarptautinis suvažiavimas buvo visos šios kelerių metų reprezentacinės kampanijos kulminacija. Šis forumas buvo bene vienintelis tokio masto tarptautinis renginys per visą ilgą valdymą, kuriame Vytautas galėjo mėgautis šeimininko teisėmis (anksčiau bendri Jogailos ir Vytauto suvažiavimai su Zigmantu paprastai vykdavo Kėžmarke, prie tos pačios sienos, tik Vengrijos pusėje esančioje vietovėje). Ši Romos karaliaus kelionė už imperijos ribų tolyn į rytus, be abejo, buvo politinė demonstracija, tačiau tai nepaneigia Vytauto savarankiškos politikos principų. Vytauto karūnacijos idėjos paviešinimas iškart užgožė visus suvažiavimo klausimus. Po to, kai lenkų diduomenės, vadovaujamos Krokuvos vyskupo Zbignievo Olesnickio ir kanclerio Jono Šafranco, įtakoje Jogaila pakeitė savo nusistatymą, kilo bene didžiausia santykių tarp Vytauto ir Jogailos bei Lenkijos krizė nuo pat 1392 m. Istoriografijoje šie klausimai plačiai tyrinėti³¹, juolab kad neretai prieštaringi veiksmai ar įvykiai bei šaltinių nutylėjimai suteikia peno interpretacijų įvairovei. Istorikai paprastai mėgino surasti tam tikrą tikslingą logiką veikėjų veiksmuose, o tariamai ją atpažinę (Zigmantas – iniciatorius, Vytautas – karūna bet kokia kaina, Jogaila ir lenkų didikai – pasipriešinimas), visus kitus dalykus atmesdavo kaip nereikšmingus. Tačiau ar taip žvelgdami į istorinius veikėjus, nesumenkiname jų sugebėjimo mąstyti, veikti ir, jei reikia, keisti savo tikslus, atsižvelgiant į dinamiškai besirutuliojančią politinę situaciją, tuo pačiu atimdami iš savęs galimybę adekvačiau suvokti jų poelgius?

J. T e g o w s k i, Uzupełnienia i uwagi do itinerarium Witolda Kiejstutowica, *Studia Źródloznawcze*, t. 44, 2007, s. 67–76.

³⁰ Žr. R. P e t r a u s k a s, Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, Vilnius, 2008, p. 91–113.

³¹ Paskutinį kartą išsamiai: G. B ł a s z c z y k, *Burza koronacyjna. Dramatyczny fragment stosunków polsko-litewskich w XV wieku...*

Žvelgiant į to meto politinę situaciją ir mėginant įvertinti veikėjų intencijas bei pasirinkimus, visų pirma reikia konstatuoti skirtingą Lenkijos ir Lietuvos valdovų iš Gediminaičių giminės ir Lenkijos diduomenės požiūrį į valstybės sąrangą. Vytautas (o turbūt ir Jogaila, kuris iš pradžių karūnacijos idėjai pritarė) aiškiai nepakankamai įvertino aršaus Lenkijos didikų pasipriešinimo galimybę. Valdovai maštė dinastinėmis kategorijomis ir Lietuvos karalystės klausimas jiems buvo ne tiek Lenkijos ir Lietuvos unijos reikalas (dėl jos klausimų jiems nekilo, Vytautas vėlesniuose dokumentuose teisingai nurodydavo, kad jo pasiryžimas siekti karūnos neprieštarauja unijos dokumentams), kiek naujų galimybių įtvirtinti dinastinę valdžią atvėrimas. Tuo tarpu lenkų politinis elitas šiuose planuose išvelgė ir potencialią grėsmę Lenkijos ir Lietuvos unijai, ir Gediminaičių tikslus stiprinti dinastinę valdžią. Šis Jogailos ir Vytauto, iš vienos pusės, ir lenkų didikų, iš kitos, požiūrių į valstybių politinės organizacijos ateitį išsiskyrimas ir paaiškina pusbrolių veiksmus, kai nepaisant viešų abipusių kaltinimų, slapta toliau buvo keičiamasi pasiuntinybėmis (būdinga, kad jos neretai patikimos ne didikams, o konfidencialius pavedimus atliekantiems kambariniams³²) ir ieškoma kelių išspręsti sudėtingą problemą. Todėl reikėtų skirti viešą laiškuose atsispindinčią valdovų retoriką ir realius veiksmus. Įdomu, kad konflikto įkarštyje pusbroliai neatsakė per daugybę metų susiklosčiusios tradicijos kartu medžiojant praleisti pokalėdinių laikotarpi ir susitiko Lietuvos giriose 1429/1430 m. sandūroje³³.

Ir apskritai stebint 1430 m. Vytauto veiksmus neatrodo, kad karūnacijos problema jį buvo iki galo užvaldžiusi. Per pirmąją 1430 m. pusę jis spėjo kelis kartus ištrūkti pamedžioti, laiškuose magistrui daugiausia rašė apie husitų problemą ir gynė savo pirklių interesus³⁴. Jis rūpinosi rugsėjo 8 d. suvažiavimo organizavimu, kvietė aukšto rango svečius, tačiau beveik nieko nedarė, kad palengvintų karūnos kelią Vilniaus link. Vytauto delsimą atpažino aukštas Ordino pareigūnas, savo pranešime magistrui taikliai pažymėjęs, kad didysis kunigaikštis laiškuose kalba tik apie suvažiavimą, bet nieko nesako apie karūną³⁵. Nepaisant viešai reiškiamo pasiryžimo siekti karūnos bet kokia kaina, realybėje Vytautas veikiausiai apie tą kainą maštė. Bet kokių atveju Vytauto siekis užsidėti karūną nebuvo susijęs su vėliau jam istoriografijos priskirtu siekiu nutraukti uniją (kaip minėta, unijos dokumentai niekaip nesprendė Lietuvos valdovo titulo klausimo), o atspindėjo augantį jo pasiryžimą galutinai įtvirtinti aukščiausio suverenumo savo krašte statusą – kaip jis parašė viename to meto laiške: „mūsų žemėje, mūsų namuose, mūsų tėvynėje“³⁶.

³² Pvz., 1430 m. gegužę Vytauto kambarinis Mykolas vyko pas Jogailą, tų pačių metų vasarą Jogailos kambarinis Andreika lankėsi pas Vytautą, *CEV*, p. 827, 834, klaidinga data 1429 m.

³³ Susitikimas minimas laiške Ordino magistrui ir kt., ten pat, p. 891.

³⁴ Pvz., 1430 m. vasarį ir kovą Vytauto iš Trakų ir Varėnos (medžioklės dvaras) rašyti laišškai didžiajam magistrui, ten pat, p. 890–892.

³⁵ Ten pat, p. 923 (1430 m. rugpjūčio 15 d. Christburgo komtūro laiškas didžiajam magistrui).

³⁶ 1429 m. kovo 16 d. Vytauto laiškas didžiajam magistrui: *in unsirm lande, in unsern hwsern, in unser heimet* (ten pat, p. 820).

Lygiai tokia pati nevienareikšmė buvo ir Romos karaliaus Zigmanto pozicija. Sunku pasakyti, kodėl 1430-aisiais jis karūnomis gabenti parinko patį nesaugiausią kelią – per Lenkiją. Kyla klausimas: kiek toli jis buvo pasirengęs eiti? Universalios imperijos kategorijomis mąstantis Zigmantas³⁷ aiškiai mėgino savo pirmtakų pavyzdžiu kurti platų krikščioniškų valstybių bloką. LDK jau nuo imperatoriaus Karolio IV laikų (1346–1378) buvo atsidūrusi tokios imperinės politikos akiratyje, o priėmus krikščionybę jos statusas tokioje sistemoje tapo realus. Įdomu, kad vienintelėje Vytauto separatinėje (t. y. nedalyvaujant Lenkijai ir Jogailai) 1398 m. Salyno taikos sutartyje su Vokiečių ordinu buvo įrašytas Lietuvos valdovo įsipareigojimas „padėti Švenčiausiai Romos Bažnyčiai bei Šventai Romos imperijai, kaip kad kiti laisvi krikščioniškieji karaliai ir kunigaikščiai privalo padėti“³⁸. Ir vėliau tiek Vytautas, tiek Jogaila pripažino Romos karaliaus autoritetą ir sutikdavo kviestis jį tarpininkauti ginčuose su Ordinu. Todėl Zigmanto aktyvumas Vytauto karūnacijos byloje visiškai suprantamas. Jis tikrai nebuvo suinteresuotas Lenkijos galios augimu, tačiau lygiai taip pat negalima manyti, kad Lenkijos reikalai jam buvo ypač svarbūs. Pagrindinės Zigmanto problemos buvo turkai bei husitai, ir iš Vytauto jis laukė paramos būtent šiose srityse. Karūnacijos istorijoje Zigmantui nepalanki buvo vienintelė aplinkybė – naujos karalystės įsteigimo precedento galimybė, ypač minėtų Burgundijos hercogų pretenzijų akivaizdoje.

Pagaliau ir Jogaila mėgino suderinti du tikslus – užtikrinti sūnums elekciją Lenkijoje (todėl turėjo sutikti su lenkų diduomene ir priešintis Vytauto karūnacijai) ir išlaikyti Lietuvos valdymą tėvoninėmis sąlygomis (įpėdinių neturinčio Vytauto karūnacija tam ne tik kad neprieštaravo, bet galėjo suteikti naujų galimybių). 1430 m. Jedlno suvažiavime pirmą tikslą Jogailai pavyko pasiekti ir gauti lenkų didikų sutikimą po mirties karaliumi rinkti jo sūnų. Tolesnis žingsnis turėjo būti santykių Lietuvoje suregulavimas. Jau rugsėjo mėnesį Ordino vadovybė žinojo, kad Vytauto karūnacijai Jogaila pritaras, kai tik gaus patikinimą, kad karūną paveldės jo sūnus. Privatų dinastinį šio reikalo pobūdį paryškina tame pačiame laiške minimas giminės moterų tarpininkavimas³⁹. Šiame kontekste su-

³⁷ Apie jo politiką žr. J. K. H o e n s c h, *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit (1368–1437)*, München, 1996; *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, hrsg. von M. Pauly und F. Reinert, Mainz, 2006.

³⁸ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, hrsg. von E. Weise, Bd. 1, Königsberg, 1939, t. 1, Nr. 2, S. 10–12 (*czu thuen der heiligen Romischen Kirchen und dem Romischen Riche, was andere cristene frie konige und frie fursten pflichtig sin czu thun*). Plg. K. N e i t m a n n, Papst und Kaiser in den Staatsverträgen des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1466, *Archiv für Diplomatik*, Bd. 33, 1987, S. 293–321.

³⁹ *CEV*, p. 941. Laiške minimos „senoji“ ir „jaunesnioji“ hercogienės veikiausiai buvo Mazovijos kunigaikščių žmonos – Vytauto sesuo Ona Danutė (arba Jogailos sesuo Aleksandra) ir Jogailos dukterėčia Ona (apie mažiau žinomą pastarąją žr. J. T e g o w s k i, Anna i Barbara – księżne mazowieckie z XV wieku. Przyczynek do genealogii Piastów mazowieckich, *Spoleczeństwo i polityka do XVII wieku*, Olsztyn, 1994, s. 97–104).

prantamas nuo 1430 m. vasaros intensyvėjęs Vytauto ir Jogailos dialogas (laiškais ir per pasiuntinius), itin draugiškas jų susitikimas 1430 m. spalį Vilniuje bei paskutinis mirštančio Vytauto sprendimas patikėti Jogailai savo žmonos ir pavaldinių globą.

Dingusios karūnos istorijos

Tačiau visi šie politiniai skaičiavimai ir alternatyvios raidos galimybės greitai buvo užmiršti. 1430 m. Švč. Mergelės Marijos gimimo dieną numatytos Vytauto karūnacijos sužlugdymas virto ilgalaikiu lenkų triumfu ir lietuvių nuoskauda. Mirus Vytautui ir netrukus užgesus Kęstutaičių dinastinei linijai, ši istorija Jogailaičių kilmės valdovams neturėjo didelės reikšmės. Kur kas labiau ji jaudino abiejų šalių diduomenę, t. y. tą socialinę grupę, kuriai karūnacijos tema ir tapo aktualiausia. Labai greitai Lenkijoje buvo sukurta oficiali šių įvykių versija, kurioje visų įvykių kaltininku paskelbtas Romos karalius Zigmantas, o didvyriais – karūnacijai sėkmingai pasipriešinę lenkų didikai su Zbignievu Olesnickiu priešakyje⁴⁰. Plačiausiai ši versija buvo aprašyta Jono Dlugošo kronikoje⁴¹, iš kurios vėliau informacijos ir vertinimų sėmėsi gausios XVI a. lenkų kronikos.

Tuo tarpu Lietuvoje atsirado savita dramatiškų 1429–1430-ųjų metų įvykių interpretacija. XV a. šaltiniai neleidžia suvokti pasakojimo apie neįvykusią Vytauto karūnaciją genezės, tačiau galima pagrįstai manyti, kad kažkokia ankstyva jo forma egzistavo šiuose įvykiuose aktyviai dalyvavusių LDK didikų ir jų palikuonių aplinkoje. Vis dėlto vėliau, XVI a. pirmoje pusėje, naujų ginčų su lenkais metu, lietuviška interpretacija veikiausiai patyrė reikšmingų transformacijų. Bet kokiu atveju karūnacijos istorija ilgainiui tapo vienu svarbiausių lietuvių istorinės savimonės siužetu. Savo ištakomis ir struktūra jis primena maždaug tuo metu gimusį lietuvišką Žalgirio mūšio aprašymą, kuris nemaža dalimi buvo atsakas į lenkišką (taip pat „dlugošišką“) pergalės prieš Ordiną versiją⁴². Abi istorijos buvo surašytos išsamiausioje, sukurtoje XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais, Lietuvos metraščių redakcijoje (vad. Bychoveco kronikoje) ir naudotos XVI a. politiniuose ginčiuose su lenkais⁴³. Todėl suprantama, kad istorinis Vytauto karūnacijos siužetas virto teorija apie lenkų klastą. Teorija buvo sukurta XVI a. pradžioje,

⁴⁰ Apie Olesnickio istorinį vaizdinį: J. N i k o d e m, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii polskiej*, Kraków, 2001.

⁴¹ J. N i k o d e m, *Spore o koronację wielkiego księcia Litwy Witolda w latach 1429–1430*, cz. I: „Burza koronacyjna“ w relacji Jana Długosza. Išsami Dluogošo teksto analizė, tačiau mažai įtikina mėginimas apginti Dluogošo pasakojimą nuo kaltinimo tendencingumu.

⁴² R. P e t r a u s k a s, Grunwaldu „życie pośmiertne“ w okresie od XV do XX wieku w historiografii i tradycji litewskiej, białoruskiej i sowieckiej, *Średniowieczne bitwy i wojny. Rzeczywistość i narodowy mit. Wokół bitwy pod Grunwaldem i jej życia pośmiertnego* (spauodoje).

⁴³ Plg. Stanislovo Čarnkovskio kalbą 1569 m. Liublino seime apie jo protėvio nuopelnus sulaikant imperatoriaus pasiuntinius pas Vytautą (*Дневник Люблинского сейма 1569 года*, Санкт Петербург, 1869, c. 652–653).

kai pradėta tvirtinti, kad lenkai Krokovoje laiko paslėpę Vytautui siųstą karūną. Vargu, ar tai yra iš XV šimtmečio ateinančių žodinių pasakojimų atgarsis. Teorija apie „pagrobtą karūną“ buvo apie LDK kanclerį ir Vilniaus vaivada Albertą Goštautą suburtų mokytų vyrų istorinės interpretacijos vaisius. Ir čia turime pirmąjį platesnį istorikų vaizduotės šia tema atvejį.

Abu karūnos siužetą perduodantys tekstai buvo sukurti LDK Ponų tarybos aplinkoje ir yra aktyvėjančių pastangų įtvirtinti Lietuvos socialinį ir politinį išskirtinumą unijoje su Lenkija išraiška⁴⁴. Jie atspindi ne realią Vytauto laikų istoriją, o Lietuvos diduomenės politines aspiracijas XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais. Visų pirma tai buvo 1526 m. Lietuvos karalystės įsteigimo projektas, kuriuo siekta sudominti Žygimantą Senąjį, remiantis Vytauto istorijos precedentu. Kaip minėta, pasakojimas apie Vytauto karūną pirmąkart sutinkamas Plačiajame Lietuvos metraščių sąvade (Bychoveco kronikoje). Karūnacinis naratyvas sumaniai įkomponuotas iškart po Medininkų (Žemaičių) vyskupijos steigimo ir kitų bažnyčių fundavimo aprašymo, kuriame Vytautas dėl tokios veiklos pavadintas „antruoju Dievo apaštalu“ (perkeliant Dlugošo Jogailos charakteristiką, aprašant 1387 m. įvykius). Būdinga, kad idėja vainikuoti Vytautą priskiriama Jogailai, o tarptautinis jos paviešinimas susiejamas su imperatoriumi Zigmantu ir Lucko suvažiavimu. Pagrindinis šios istorijos akcentas buvo lietuvių pasiuntinių – didikų Simono Gedgaudaičio ir Kešgailos brolio Šedbaro – kelionė su karūnomis iš Romos. Svarbiausias vaidmuo tendencingai priskiriamas didikams (vienalaikiuose šaltiniuose apie lietuvių didikų dalyvavimą karūnacinėje pasiuntinybėje žinių nėra), o vainikas vadinamas „popiežiaus duotu“ (kaip žinia, iš tiesų popiežius buvo uždraudęs vyskupams dalyvauti Vytauto karūnacijoje). Istorija baigiama tuo, kad lenkai atėmė iš lietuvių pasiuntinių karaliaus vainiką, perkirto jį pusiau ir prilydė prie Krokuvos vyskupo karūnos, kuri „ir dabar tebėra Krokuvos pilies švento Stanislovo bažnyčioje“⁴⁵.

Po kelerių metų, 1526-aisiais, Vytauto vainiko siužetas trumpai pakartotas LDK Ponų tarybos slaptoje pasiuntinybėje į Žygimantą Senąjį dėl Lietuvos karalystės įkūrimo, siūlant valdovui vainikuoti ta karūna sūnų Žygimantą Augustą⁴⁶. Čia teigiama, kad popiežius ir imperatorius drauge siuntė karūną Vytautui, „bet tuo laiku didysis kunigaikštis Vytautas iš šio pasaulio pasitraukė, nesulaukęs tos karūnos, kuri jau buvo kelyje; ir sulaikė ją ponai lenkai ir iki šiol jos atiduoti nenori ir nenori tos garbės Jūsų Malonybės tėvoninei valstybei“. Vytauto vainiko istorija buvo tinkamas istorinis argumentas pagrįsti Lietuvos politinių pretenzijų teisėtumą. Nors ir ne be klaidų, lietuvių kronikininkams pavyko rekonstruoti 1430 m. įvykius, trūkstamas grandis papildant

⁴⁴ R. Petrauskas, Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmoje pusėje, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Vilnius, 2005, p. 35–46.

⁴⁵ *Lietuvos metraštis: Bychoveco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jاسas, Vilnius, 1971, p. 117. Ten pat ir R. Jاسo pastabos dėl šios kronikos datavimo XVI a. trečiojo dešimtmečio pradžioje.

⁴⁶ *Акты, относящиеся к истории Западной России*, т. 2, Санкт-Петербург, 1848, с. 171–176. Liet. vert.: *Šešiolikto amžiaus raštija*, Vilnius, 2000, p. 66–74 (vainiko siužetas – p. 71–73).

išgalvotomis, tačiau, jų akimis, tiesai artimomis detalėmis. Vis dėlto jau po kelių dešimtmečių, atslūgus XVI a. pirmos pusės LDK diduomenės politikos bangai, po Liublino unijos vykstant Lenkijos ir Lietuvos istorinės savimonės suartėjimui, pasakojimas apie pagrobtas karūnas tapo neaktualus ir jo bergždziai ieškotumėme vėlesniuose historiografiniuose veikaluose. Antai Alberto Vijūko-Kojalavičiaus Lietuvos istorijoje karūnacinis sumanymas vertinamas iš esmės sekant Dluogošo tradicija, kaip Zigmanto intriga ir Vytauto tuščiagarbystė, neužsimenant apie karūnų pagrobimą⁴⁷.

Tik daug vėliau, XIX ir XX a. prasidėjus naujiems lenkų ir lietuvių politiniams nesutarimams, historiografijoje ir populiarioje literatūroje iš naujo paplito karūnų pagrobimo versijos ir jų sukeltos dingusių karūnų paieškos. Ieškojimų kryptis buvo ta pati – Lenkija. Ypač pagarsėjo 1910 m. Sandomire atrastos karūnos istorija, kurią kai kurie itin lakios vaizduotės lietuvių autoriai paskubėjo paskelbti vytautine ir apkaltinti lenkus karūnos pavogimu iš Vilniaus katedros. 1914 m. „Vaire“ Donatas Malinauskas rašė⁴⁸: „Taip tad, praslinkus penkiems amžiams, pagaliaus atsirado viena Lietuvos karūna [...] Ar ji bus paglemžta iš Vytauto grabo Vilniaus katedroje, ar šiaip kame rasta, gal kada nors bus susekta. Šiaip ar taip nesame tauta be ambicijų, ir negali būti mums vis lygu kur turi būti padėta ir laikoma toliau taip brangi tautos liekana, kaip tas mūsų senovės liuosybės ženklas, kuriam tiek daug vargo padėjo mūsų didysis galinčius Vytautas.“⁴⁹

Dar dažniau teigta ir tebeteiigiama, kad 1430 m. rugpjūčio mėnesį lenkų kariniai būriai iš Romos karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio pasiuntinių atėmė Vytautui ir jo žmonai nukaldintas karūnas, jas išsivežė į Lenkiją, kur jos nuo to laiko ir saugomos. Nepaisant dar tarpukario istorikų⁵⁰ gana tiksliai aptartos 1430 m. rugpjūčio mėnesio įvykių eigos, teorija apie pagrobimą tapo tokia tvirta, kad ją kartojo ir profesionalūs istorikai. Tačiau pasakojimas apie karūnų pagrobimą akivaizdžiai prieštarauja turimiems istorinių šaltinių duomenims ir suplaka į vieną dvi Zigmanto Liuksemburgiečio pasiuntinybes. Pirmoji pasiuntinybė, kuri Vytautui turėjo išaiškinti teisinius karūnacijos niuansus ir kuriai vadovavo Vienos universiteto teisininkas Baptista Cigala, lenkų iš tiesų buvo sulaikyta ir apiplėšta. J. Dluogošas mini atimtus dokumentus bei dovanas, tai patvirtina ir Krokuvos archyve išlikusios dokumentų kopijos: Zigmanto kanceliarijoje parengtas Vytauto karūnacijos dokumento projektas ir instrukcija Zigmanto pasiuntiniams pas Vytautą⁵¹. Ypač vertas dėmesio pirmasis retorinių figūrų

⁴⁷ A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, vertė L. Valkūnas, Vilnius, 1988, p. 417–425.

⁴⁸ X [D. Malinauskas], Rado Lietuvos karūną, *Vairas*, Nr. 3, 1914, p. 12–13.

⁴⁹ Sandomiro karūnos radimo aplinkybės ir įvairios interpretacijos išsamiai aptartos, įtikinamai atmetant visas sąsajas su galima Vytauto karūna: M. Morelowski, Korona i hełm znalezione w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i grobców dynastycznych w Wilnie, *Ateneum Wileńskie*, t. 7, 1930, s. 602–683.

⁵⁰ P.vz.: J. Pficneris, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, p. 271–273.

⁵¹ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (toliau – *CEXV*), t. 2, ed. A. Lewicki, Cracoviae, 1891, p. 245–247 et 247–250.

ir skambių teiginių kupinas tekstas, kuriame Zigmantas, remdamasis imperijos kaip *mundi monarchia* autoritetu, už Vytauto nuopelnus plečiant krikščionybę (jo atžvilgiu pavartojama ir „Viešpaties apaštalo“ / *apostolus domini*⁵² metafora) pakelia Vytautą (jau inskripcijoje tituluojamą karaliumi – *domino Allexandro Litwanię regi*) ir jo įpėdinius amžiniais Lietuvos karaliais, o šalių – karalyste⁵³. Nurodoma, kad nuo šiol (po karūnacijos) Vytautas ir jo įpėdiniai turi būti taip tituluojami visame pasaulyje ir kaip laisvi karaliai negali būti niekieno, taip pat ir šventosios imperijos, pavaldiniai ir vasalai⁵⁴, o tik skydas (*clipeus*) prieš pagonis⁵⁵. Galiausiai minimos dvi karūnos Vytautui ir žmonai Julijonai, pagamintos iš aukso ir brangakmenių⁵⁶.

Šios pirmosios pasiuntinybės sulaikymas Lenkijos pasienyje ir davė pagrindą vėlesnei legendai apie pagrobtas karūnas. Tuo tarpu paskui ją turėjusi vykti iškilminga pasiuntinybė su Niurnbergo auksakalių nukaltomis karūnomis Lenkijos ir Lietuvos taip ir nepasiekė. To meto dokumentuose apie karūnų atėmimą žinių nėra, o tai itin keista, jei tai būtų įvykę. Zigmantas tikrai būtų neužmiršęs apie šį nutikimą plačiai paskelbti krikščioniškame pasaulyje, o vėliau ir paminėti viena ar kita proga. Vienalaikiame kronikiniame Ordino tekste aiškiai rašoma, kad iškilminga Romos karaliaus pasiuntinybė, sužinojusi apie lenkų užtvaras ir pirmajai pasiuntinybei nutikusį likimą, iš Frankfurto prie Oderio su karūnomis grįžo atgal į tą miestą, kur jos buvo nukaldintos – Niurnbergą⁵⁷. Beje, šiame šaltinyje minima, kad pasiuntinybėje, be kitų dvasinių ir pasaulietinių kunigaikščių, dalyvavo Magdeburgo arkivyskupas, turėjęs vadovauti karūnacijos iškilmėms. Vengrijos didiko Stepono *de Rozon* laiške Vytautui minima, kad Vienoje suburta pagrindinė pasiuntinybė iš pradžių keliavo Magdeburgo link, o jos sudėtyje buvo daug garbių Vengrijos ir Čekijos didikų⁵⁸.

⁵² Instrukcijoje pasiuntiniams – *apostolus Cristi*, ten pat, p. 248.

⁵³ Ten pat, p. 246: *serenitatem vestram heredes et successores vestros in perpetuos reges Lithwanię ipsamque terram et ducatum [...] in regnum creavimus insignavimus elevavimus transferimus erigimus intitulamus et attolimus*.

⁵⁴ Ten pat: *reges liberi nec nobis nec sacro imperio nec cuicunque alteri subditi seu vasalli*.

⁵⁵ Šis motyvas kartojamas pasiuntinių instrukcijoje, Vengrijos baronams priskiriant žodžius apie bendrą abiejų kraštų pareigą – krikščionybės „durininko / sargo ir skydo“ (*ianitor et clipeus*), ten pat, p. 250.

⁵⁶ Ten pat, p. 246.

⁵⁷ *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, OF 14, S. 586–591: *Dy krone her im vorhys czu senden uf Nativitate Marie im xiiii'c und xxxc' en jore [1430 09 08] mit dem erczbischof von Maygedeborg, der in sulde kronen und mit velen andern merklichen unde grosen herren unde fursten, beyde geystlich und werltlich [...] alzo das dye herren mit den kronen von Franckenfort an der Odir wedir czurucke czum Romischen konige eren czog musten fugen, dem sye dye kronen czu Nuremberg wedir brochten, unde dy kronunge des grosfursten ebenumpt unde der grosfursten alzo von den Polner wart vorhyndert*. Publ. – SRP, Bd. 3, S. 493.

⁵⁸ *CEXV*, t. 2, p. 251–252. Kitame laiške minimi keliauti turėję du Bavarijos kunigaikščiai, kunigaikštis iš Silezijos, vienas Vengrijos vyskupas (*Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, Bd. 4, bearb. von K. Forstreuter und H. Koeppen, Göttingen, 1976, S. 175–176).

Paskutinį kartą vienalaikiuose šaltiniuose apie karūną išgirstame tuoj po Vytauto mirties, kai didžiuoju kunigaikščiu tapęs Švitrigaila per pasiuntinius rūpinosi iš Zigmanto gauti Vytautui nukaldintą karūną, tačiau jo pastangos liko bevaisės⁵⁹. Daugiau Vytauto karūnos klausimas XV a. Lietuvos ir Lenkijos šaltiniuose neiškyla.

Šios karūnos likimas taip ir liktų nežinomas, jei ne lakoniški, objektyvūs, su politinėmis peripetijomis mažai susiję ir todėl istorikų vaizduotės nekaitinantys ūkinio gyvenimo šaltiniai – sąskaitų knygos ir įkeitimų dokumentai. Niurnbergo miesto šaltiniuose yra bent keli įrašai, kuriuose galima rasti žinių apie Vytauto karūnacijos rengimą ir pačią karūną. Visų pirma sužinome, kad Zigmanto nurodymu Niurnbergo miesto taryba buvo nupirkusi 104 šarvus, kuriuos Romos karalius ketino siųsti dovanų į Lietuvą. Šią dovanojimo akciją galbūt galima sieti su kita Zigmanto iniciatyva. 1429 m. Zigmantas į 1408 m. įkurtą savo dvaro Drakono ordiną (simbolis – riterių globėjo šv. Jurgio nugalėtas drakonas) buvo priėmęs Vytautą bei specialia privilegija leidęs didžiajam kunigaikščiui verbuoti naujus Drakono ordino narius tarp LDK kilmingųjų⁶⁰. Galima manyti, kad tie šarvai buvo skirti naujai į ordiną priimsimiesiems lietuvių didikams ir bajorams⁶¹. Šarvų dovanojimo aktui taip ir neįvykus, mėginta juos parduoti, tačiau galiausiai (parduoti pavyko vos vienerius) visi jie atsidūrė Niurnbergo miesto arsenalo depozite⁶². Bet įdomiausi duomenys yra apie Vytauto karūną, sugrįžusią nuo imperijos ir Lenkijos sienos. Jau 1431 m. Zigmantas ją už stambią 1500 guldenų sumą įkeitė⁶³ Niurnbergo pirkliui Ulrichui Ortliebui; po to ji toliau buvo įkeičiama turtingiems Ravensburgo, Bazelio ir Regensburgo miestiečiams⁶⁴. Paskutinis toks dokumentas žinomas iš 1434 m., vėliau informacija nutrūksta, todėl galima manyti, kad karūna arba buvo deponuota valdovo izde, arba sugrįžo į vietos auksakalių rankas. Nuo to laiko ši karūna pradėjo savo naują gyvenimą – istorikų ir istorija besidominčių vaizduotėje.

⁵⁹ *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, OBA 5542 (reg. – CEV, p. 953–955). Karūnos pageidavimas įrašytas Švitrigailos pasiuntinio (1430 m. lapkritis) pas Zigmantą kalboje: *Der grossfürst hat mir befallen, ob mich euwere kunigliche gnade fragen wurde, ob er sich zu kunig kronen lassen wolle, so sol ich euwern gnaden antworten*.

⁶⁰ *Regesta imperii*, t. 11, Innsbruck, 1896–1900, Nr. 7352. Plačiau apie šį ordiną žr. *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland. Ein systematisches Verzeichnis*, hrsg. von H. Kruse, W. Paravicini, A. Ranft, Frankfurt am Main u. a., 1991, S. 240–241.

⁶¹ Šiame kontekste verta paminėti ir vieną archeologinį radinį. Berlyno valstybiniame muziejuje saugomas Drakono ordino ženklas, „kartu su 6 kitais rasta Livonijoje“ (*Sigismund – Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*, hrsg. von I. Takács, Augsburg, 2006, S. 340). Neatmestina prielaida, kad radinys susijęs su Vytauto ir jo didikų priėmimo į Ordiną idėja.

⁶² *Deutsche Reichstagsakten*, Bd. 9, 1887, S. 478.

⁶³ Apie karūnų įkeitimo fenomeną viduramžiais: P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen. Gestiftet, verschenkt, verkauft, verpfändet*, Göttingen, 1958.

⁶⁴ W. von Stromer, *Oberdeutsche Hochfinanz 1350–1450*, Bd. 1, Wiesbaden, 1970, S. 172–173.

RULER AND HIS CROWN: CIRCUMSTANCES OF THE ABANDONED CORONATION OF VYTAUTAS

Summary

RIMVYDAS PETRAUSKAS

The present article is an attempt to read anew the corpus of sources from 1428–1430 and later periods associated with the idea of coronation of Vytautas and the history of the ‘lost’ crown. It analyses the position well-established in the historiography that certain long-term plans of Vytautas’ coronation existed. The question is how purposeful and well-planned the policy of Vytautas could have been when he gradually established himself in the throne of a large state and had at his disposition rather scarce resources of advisors and clerks. The article discusses possibilities, methods and mechanisms of the coronation (founding a new kingdom) in Europe of Late Middle Ages, by means of which Vytautas was breaking ground for his possible aggrandizement as well as options of the key players under the circumstances of the changing political situation. The last part of the article analyses the historical tradition which has shaped around this event, its development and place in the historical mind of Lithuanians. The history of the abandoned coronation of Vytautas has gradually become one of the major themes in the historical mind of Lithuanians. The increase in its relevance can be noticed in two different periods of disputes with Poles, i.e. in the first half of the sixteenth century and in early twentieth century. The article is concluded with the data found in Nurnberg city and other sources regarding the further ‘physical’ fate of the crown.

Gauta 2009 m. rugsėjo mėn.

Rimvydas Petrauskas (g. 1972 m.). Humanitarinių mokslų daktaras. Vilniaus universiteto Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedros docentas. Tyrinėjimų kryptis – XIII–XVI a. Lietuvos politinė ir socialinė istorija.

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Universiteto g. 7, Vilnius, LT-01513.

El. paštas: rimpet@istorija.lt